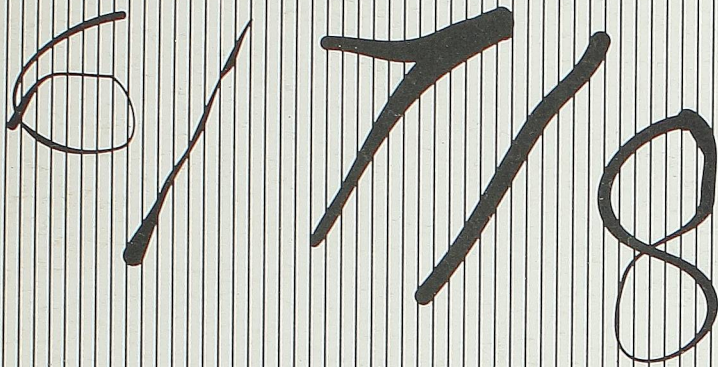

Свет речи

средњошколски часопис
за српски језик и књижевност
Београд
1998.

Врхунац, модерне

Сапутници Исидоре Секулић и мојућности њиховој тумачења

Александар Јерков

Судећи по месту које у историји српске књижевности с правом заузима, за Исидору Секулић се не би могло рећи, као што се то нерадо признаје када је реч о другим женама писцима, да је остала заборављена, или да је њено дело, у целини узев, потцењено. Исидора Секулић је, наиме, један од најзначајнијих српских књижевника на чијем опусу, као на делима Иве Андрића, Милоша Црњанског или Растка Петровића, почива српска књижевност у двадесетом веку. *Кроника ђаланацкој ђробља*, односно избор прича из ње, као и неки Исидорини есеји незаобилазни су и зато су одавно у школској лектури. Књижевно стваралаштво Исидоре Секулић, или барем један његов део, наизглед је свима добро познато. Упркос томе, већ и површна анкета, било да се она спроведе међу стручњацима или посвећеним читаоцима, показала би да се име Исидоре Секулић, зачудо, ипак много ређе појављује у одговору на питање ко су најзначајнији српски писци овог века. Човек склон хитрим одговорима, иако ће овај пут бити сасвим у праву, рекао би да је то рђава последица патријархалне културе и мушке доминације. Говорећи језиком савременог феминизма, то би се могло именовати и неким много тежим изразима који су у историју идеја уведени како би сведочили о побуни „нежнијег пола“, заправо да би открили *јалну диференцију у јорейћку дискурса* (разлику полова у језичком изразу). У овој прилици, међутим, није основни циљ да се толико очигледан потцењивачки став према женама, који није ништа мањи у књижевности него у свакодневном животу на Балкану, културолошки тумачи, или оспорава. Циљ је нешто другачији – да се покаже зашто је

књижевно дело Исидоре Секулић настало у једном веома важном периоду када је српска литература пролазила кроз поетичке промене и имала неку врсту стваралачког успона каквих је сасвим мало у историји наше књижевности, ипак остало недовољно признато, иако је реч о једном од најзначајнијих прозних остварења читаве епохе. Та изузетна књига су *Сајућници*, прва збирка прича Исидоре Секулић. *Сајућници* су изузетно дело не само са становишта историје српске књижевности, него је то проза која се данас чита са више задовољства и разумевања уметничких вредности но што је то могао бити случај у време када је објављена.

Сајућници Исидоре Секулић написани су у бурном времену пре Првог светског рата и штампани 1913, да би уз шкрте похвале и сумњичаве приговоре Секерлића и Матоша били препуштени незавидној судбини. Дело које је, упркос неким недостацима, било поетички врхунац читавог једног доба, доба српске модерне с почетка овога века, остало је углавном заборављено. Током многих година *Сајућнике* би повремено прочитао неки историчар књижевности, или неко довољно упоран да претура по сабраним делима Исидоре Секулић, али проза је остала без доследног поетичког тумачења, а још више без правог контакта са читаоцима.

Шта рана проза Исидоре Секулић нуди читаоцу? Сме ли се одмах рећи, без бојазни да то делује сувише једноставно, да ова проза представља најкраћи пут до једне осетљиве, нежне душе? У том смислу *Сајућницима* је својствен личан, исповедан и интиман тон. И више од тога – ову књигу краси русовска искреност. Чувено је Русово настојање у *Исјовесјима* да тако дубоко продре у

сопствено биће да своме читаоцу ништа не ускрати и да га ни у чему не обмане, чак ни нехотице. У тој беспримерној потрази за собом онај ко се исповеда највише тешкоћа има, наравно, да надмудри сопствену подсвест, да не дозволи самоме себи да поверује у истинитост онога што сам о себи мисли. До истинитог он мора да се пробије напорним проверавањем сваке мисли и сваке речи. У прози Исидоре Секулић није тешко препознати један снажан, аутобиографски слој, али онај ко се исповеда у *Сајућницима* не сме олако бити замењен аутором ове књиге. Реч је о лику приповедача *Сајућника* који није сасвим исти у свакој причи. Приповедач *Сајућника* своју искреност не потврђује зарипањем да ће говорити истину, већ пре свега таквом усредсређењем на себе у којој је одмах јасно да му је до света и онога што свет као такав сматра, оцењује или осуђује, много мање стало него до тога да истражи сопствена осећања, утиске и мисли. Стога је легитимација његове искренности поверена просторима дубоке интимности и стратегији предавања тексту. Проза у *Сајућницима* није одређена потребом да се брзо или олако исприча нека прича, да се изгради заплет, развије и мотивише сјиче, да се из описа и амбијента, односно карактеризација и индивидуализација ликова, обликује књижевни свет. То је проза дубоке, интимне оданости тексту, једног предавања у коме се приповедачево унутрашње биће, то *доживљајно ја*, стапа са приповедним обликом текста. Читав репертоар наратолошких термина, плод бурног развоја савремене теорије приповедања, користан је овде понајвише да се види колико дубоко у приповедно биће литературе продире књижевна

имагинација Исидоре Секулић у овој обимом невеликој књизи. Заправо, најједноставније казано, Исидора Секулић у *Саћућницима* савременим приповедним поступцима гради аутентичну и сасвим особену прозу.

Када је о поступцима приповедања реч, Исидора Секулић у српску књижевност уводи једну врсту приповедања каквог пре тога, уистину, на таквом уметничком нивоу није било. Реч је о есејизму и снажној, моћној рефлексиви која прати све оно о чему се говори. Приповедач *Саћућника* није само осетљиво биће које са читаоцем дели своју интиму, већ неко коме је својствена мудрост и промишљеност, а ко своје мисли саопштава на тако деликатан и префињен начин да се чини, заправо, како је његова душа сва од мисли сачињена. Рефлексивна и емотивна душа у причи, односно јединство осећања и мишљења у *Саћућницима* је нешто сасвим ново у српској прози. Мудрих и дубоких књига има, разуме се, и пре ове збирке, али мисао никада раније није тако интимно проговорила језиком приповедне прозе. Интимизација и субјективизација српске књижевности је једно од важних обележја прозе у доба модерне. Та особина допушта да се неке њене одлике одреде као књижевни импресионизам, а вредност *Саћућника* види се у томе што они премашују импресионистички репертоар сликања стања и осећања јунака.

Пре свега у испитивању унутрашњих стања и интимизацији приповедне свести, *Саћућници* Исидоре Секулић попут Рилкеових *Записи Малтеа Лауриса Бриџа* допиру до оне дубине на којој се приповедање разлива у ток свести. Да поетичка настојања Исидоре Секулић и оваква „унутрашња“ приповедна трагања нису наишла на знатно неразумевање, можда би српска проза у њој имала своју *Вирџинију Вулф*. Строги критички ветрови су у српској литератури доста грубим речима разгонили приповедаче „магле“ којима је

обавијена рана проза Исидоре Секулић. Зато је у њој угушена приповедачка воља и интимна приповедна жеља да се продре до највећих дубина приповедног ума, оних на којима се напушта кохеренција исказа и лингвистичка одређеност језичког материјала, где дакле приповедање тоне у маглу неразбирљивог односа језика и свести. Са друге стране, оно што је важно у односима јавног и интимног у савременом човеку остаје на хоризонту приповедања у *Саћућницима*, али се

томе хоризонту не може прићи сасвим близу јер друштвени свет још не признаје грађанску интиму као основну вредност.

Рефлексивна моћ оваквог приповедања, међутим, прераста у есејизам коме је књижевност двадесетог века веома склона. Сам по себи „кентаурски“, спој какав је „приповедни есејизам“ – који није неко напредно мудровање него корен

приче и приповедања – јесте плод врло снажне потребе за спознајним тоталитетом. Свет који је изгубио телеолошку целовитост, у савременом добу жели да то надокнади тако што ће се у спознајном растварању елемената и односа појавити један нови, спознати универзум. Потреба приповедача *Саћућника* да све разуме и да све анализира, способност не само да се уживи у неку ситуацију, у један однос, у природу сопствене и туђе жеље, него и да осмисли и разуме све што осећа и доживљава, претапа се у стање чисте рефлексивности у коме, наоко, престаје приповедање, а почиње излагање тока мисли. То би се, међутим, гледано из перспективе савремене литературе, пре видело као приповедање мисли, него као уметање есејистичких пасажа у причу. Есејизам и рефлексивна дубина *Саћућника* су аутентично својство приповедања, а не неки додаток или уметак.

Антрополошка слика ове прозе нарочито добија на значају јер се моћ уживљавања и разумевања претварају у основу за изражавање Другог. Приповедач је и у традиционалној прози слободан да се „пребаци“ у свест неког лика, да га разуме боље но што он самога себе разуме, напосред да проговори његовим речима. Но он је тада само тај „други“, више не може остати оно што он сам јесте. До Другог се, међутим, стиже само ако приповедач остајући оно што јесте изражава оно што је неко други: тај израз у коме су сједињени је траг Другог. Управо нешто овако важно, што ће у последњој четвртини двадесетог века постати једна од најважнијих духовних преокупација савремене мисли, то је постигнуће које се у српској књижевности може видети у *Саћућницима* Исидоре Секулић.

Стратегија фрагмената, која после романтизма има веома важну улогу у књижевности двадесетог века, дакле, добија нека нова својства. Пре свега,

фрагмент који се одређује као део изгубљене или разбијене целине „заборавља” своје порекло, па остајући делић Нечега, више уопште не упућује на то Нешто као на бившу целину. Казано језиком парадокса, део је постао целина. То је одлика проза сакупљених у *Сајућницима*. И најуспелије приче у овој збирци делују као да су одломци неке друге целине, али се она не намеће и не призива, сваки је одломак себи довољан. Затварање фрагмента у целину за себе је својство савремене поетике које у *Сајућницима* одређује ток приче.

Врлине *Сајућника* упућују на епохалне поетичке одлике које ће обележити овај век. Језик и стил Исидоре Секулић, лирска боја и топлина наоко уздржаног и смиреног приповедног гласа, напослетину старинска финоћа, па некада и отмена спорост са којом се казује, све то потврђује једну посебну „боју” проповедања. Антрополошка дубина ране прозе Исидоре Секулић, прожима сложено претапање дискурса у коме се назире Други, и интимност усамљене особе која је пред читаоцем као пред самом собом. Није наодмет у овој прилици рећи да тамо где у том интимном лику проговара жена, девојка, без обзира на местимичну наивност и невесто признавање сопствене повређености, да то има сентименталну, али и моралну тежину, и да се читање о то не сме оглушити. Осећање равноправности Њега и Ње, али и нескривена жудња за Њим, љубавна прича и анализа једне осујећене љубави, све то *Сајућнике* чини још занимљивијим штивом. Исто се може рећи за успомене на детињство и школовање, а књига има чак и једну врсту политичке интриге – онда када говори о националним односима и политици, или на крају где – премда толико невесто да је то један од најслабијих тренутака – исповеда љубав према оцабини.

Нису све прозе у *Сајућницима* једнаких уметничких вред-

ности. Има у књизи краћих записа, одвећ транспарентних или обликованих као недовршене параболе, и мање убедљивих заноса. Они сведоче да је аутор млад и помало несигуран. Има, истини за вољу, у *Сајућницима* повремено и стилских храпавости које поремете однос лирског и рефлексивног, што може да поквари деликатну равнотежу од које зависи успешност приповедања. Но то су ситни недостаци и данас нису вредни ни помена, а немоли озбиљније анализе.

Сву критичку строгост и методолошку озбиљност, међутим, захтевају основна својства ране прозе Исидоре Секулић. Пре свега, књижевноисторијски значај ове књиге је огроман. Она је врхунац прозног дискурса модерне у српској књижевности. Већ је *Сајућницима*, а онда и годину дана касније објављеним *Писмима из Норвешке*, Исидора Секулић уз Вељка Милићевића и Милутина Ускоковића, са једне, а Станислава Винавера и Божицара Кнежевића са друге стране, постала један од најзначајнијих покретача промена у српској прози. Поетичке промене је прекинуо Први светски рат, да би у периоду модернизма између светских ратова биле настављене, али су промене тада имале и унеколико другачије правце – интиму јунака и осећање усамљености су, рецимо, делимично променила ратна искуства. То, међутим, не мења књижевноисторијски статус и значај прозе настајале уочи ратне катаклизме, нити ублажава последице неразумевања и одбацивања, у најбољем случају неприхватања и делимичног уважавања са којим је она углавном дочекана. Нарочито то не може да ублажи неправду која је начињена *Сајућницима*.

Сајућнике данас пре свега ваља поново читати, али се о њима мора изнова и писати, и то са становишта поетичког искуства савремене књижевности двадесетог века. Посматрана са тог становишта, рана проза Исидоре Секулић тражи

озбиљан херменеутички труд да би се продрло у дубине њеног смисла и да се угледа симболички хоризонт који она подразумева и гради. *Сајућницима* се може прићи читалачки, без потребе за тумачењем, али они нуде читаво богатство херменеутичких изазова. Уколико би у наредном периоду прошла кроз једну осавремењујућу реинтерпретацију, ова проза би се показала као један од темеља на којима почива утврђивање размера и досега књижевне иманације српске прозе двадесетог века. Са једне стране, *Сајућници* су једно од најзначајнијих књижевних дела тзв. женског писма, са друге стране лирска и рефлексивна проза која надилази вредности неких много познатијих дела. Примера ради, тумачење прозе „Круг” из *Сајућника* би показало како она стоји на оном полу одбацивања диктата затворене структуре који ће у историји идеја постати доминантан читавих пола века касније, у критици структурализма и петрификоване перцепције. Постструктуралистичко укидање центра круга, какво је рецимо у ранијим расправама засновао Жак Дерида, плод је истог рефлексивног сензибилитета који исповеда Исидора Секулић када резонантно каже „мрзим обожавање средишта, и страх ме је од робовања њему.” Да су о *Сајућницима* Исидоре Секулић могли током овога века да пишу познати мислиоци и тумачи Бланшо, Барт, Дерида, Лиотар или Бодријар, или Кристева, Иригаре и Шовалтер, данас бисмо видели какав се моћни уметнички и херменеутички сензибилитет објавио у овом делу и какве су последице преокрета у поретку дискурса након ране прозе Исидоре Секулић.